

ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ СПІВРОБІТНИЦТВА З РАДОЮ ЄВРОПИ ТА РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

У статті проаналізовані основні напрями та зміст співпраці України з Російською Федерацією та Радою Європи у контексті реформування вітчизняної історичної освіти.

Ключові слова: історична освіта, викладання історії, культурна багатоманітність, національна ідентичність.

В статье проанализированы основные направления и содержание сотрудничества Украины с Российской Федерацией и Советом Европы в контексте реформирования отечественного исторического образования.

Ключевые слова: историческое образование, преподавание истории, культурное многообразие, национальная идентичность.

The paper analyzes the main trends and content of cooperation between Ukraine and the Russian Federation and the Council of Europe in the context of the reform of national history education.

Key words: history education, the teaching of history, cultural diversity and national identity.

Постановка проблеми. Залежність української освіти, особливо історичної, від внутрішньо- та зовнішньополітичних впливів стає помітною в періоди політичних криз в Україні, що останнім часом, на жаль, перетворюються на звичне явище життя українських громадян. Нині в політичній культурі українського суспільства відсутнє сприйняття безумовності європейських політичних цінностей; є досить значний відсоток громадян – прихильників євразійського вектора зовнішньої політики; у політичній свідомості певної частини громадян України присутні проросійські орієнтації, ностальгія за спільним «величним» радянським минулим. Високий ступінь залежності процесу оновлення змісту історичної освіти в Україні від політичних настроїв у суспільстві, а також слабка увага в науковій літературі до порівняльних досліджень динаміки змін в історичній освіті у пострадянських країнах у контексті загальноєвропейської інтеграції обумовлюють актуальність теми дослідження.

Метою написання статті є аналіз процесів співпраці України з Російською Федерацією та Радою Європи щодо вдосконалення вітчизняної історичної освіти. Завданням статті є порівняння змісту співпраці обох країн із Радою Європи у визначенні завдань та змісту історичної освіти.

Виклад основного матеріалу. Основну частину джерельної бази роботи складають матеріали семінарів з питань удосконалення історичної освіти, спільно організованих та проведених Радою Європи в Україні та Російській Федерації. У процесі підготовки статті залучалися також інформаційні матеріали Ради Європи щодо питань реформування історичної освіти та документи і матеріали зовнішньополітичних відомств і міністерств освіти обох країн.

Успіх реформ у суспільстві багато в чому залежить від освітньої політики, її системності, послідовності та результативності. Не буде перебільшенням сказати, що школа визначає майбутнє кожної країни і є неодмінною умовою її розвитку. Від ефективності освітньо-виховного процесу в школах України багато в чому залежить подолання кризових процесів і становлення української демократичної держави, а відповідно і адекватне сприйняття України світовим співтовариством.

Реформа освіти в Україні може стати фундаментом для процесу становлення в Україні сучасного, сталого суспільства, у якому одним із чинників стабілізації стануть сформульовані і сприйняті педагогічним співтовариством національні пріоритети і цінності освіти й виховання, зміст і суть яких можна лаконічно виразити однією фразою – виховання громадян України, які усвідомили свою роль і місце в країні та в сучасному світі, позитивно сприймають ідеї й

механізми громадянського суспільства і правової держави.

Питання викладання та навчання історії в школі викликають сьогодні великий інтерес в усіх країнах. Така увага є наслідком певних чинників і має особливий резонанс на тлі глобальних проблем ХХІ ст. Сучасні виклики передбачають об'єднання зусиль міжнародного співтовариства і вимагають формування нового історичного мислення у молодого покоління. Тому виховання й освіта молоді є сьогодні пріоритетними в соціально-економічному і культурному розвитку всіх країн. У суспільстві присутнє розуміння того, що шкільна історична освіта – це дещо більше, ніж просто навчальний предмет. Історія дає можливість дитині й підліткові увійти у світ реальних людей, які жили до нього і які живуть поряд із ним на планеті. Історія дозволяє їм зрозуміти контекст культурного часу і показує, якими зусиллями був створений наш сучасний світ. Розуміння цього є непростим, оскільки у кожній точці історичного простору існують і розвиваються процеси і явища, які беруть свої витоки з різних культурно-історичних традицій, з різних релігійних і етнопсихологічних установок і стереотипів, а часом і з забобонів.

Безумовно необхідно, щоб шкільна історія сприяла загальнонаціональній консолідації народів світу, але консолідація повинна бути свідомою, сприйнятою в усій складності й суперечності історичних доль народів, які живуть сьогодні в одному спільному домі. Тому вивчення досвіду формування системи історичної освіти в багатонаціональних, багатокультурних країнах є надзвичайно важливим для подальшої роботи над програмами і підручниками в Україні, ураховуючи різний історичний досвід, наявність різних історичних пам'ятей в окремих етнічних та регіональних спільнотах України.

Із часу вступу України до Ради Європи в листопаді 1995 р. питанням історичної освіти надається особлива увага. І це не випадково. Уже від самого початку створення Ради Європи відзначалася велика роль вивчення історії у процесі побудови майбутнього європейського континенту, що відображено у фундаментальних положеннях Європейської Культурної Конвенції 1954 р. (Україна її ратифікувала у лютому 1994 р.). У ній зокрема зазначається, що держави-члени Ради Європи укладають загальну європейську культурну конвенцію з метою заохочення громадян усіх держав-членів та громадян інших європейських держав, які можуть приєднатися до неї, до вивчення мов, історії та культури інших країн і загальної для них усіх культури задля поглиблення взаєморозуміння між народами Європи, збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням [1].

Рада Європи завжди вважала, що цінність історії як навчального предмета надзвичайно важлива, і тому її неможливо замінити ніяким іншим. Насамперед, ця дисципліна унікальна за своїм впливом на формування системи мислення, вона дає можливість людині вільно «пересуватися» в історичному просторі, озброює її знанням історичного досвіду, що, зрештою, дозволяє правильно оцінювати політичні й соціальні процеси сучасності. Окрім того, історичні знання сприяють формуванню власної точки зору особи, її незалежних оцінок і разом із тим учать поціновувати й поважати думку інших. Історичні дисципліни також виховують в особистості такі важливі для життя в сучасному суспільстві риси, як широта мислення і світогляду, толерантність, громадянська позиція, творча уява. І, зрештою, історичні знання готують молодь до самостійного життя в сучасному світі, створюють сприятливі умови для взаємопорозуміння між людьми, які є носіями різних культурних, етнічних, лінгвістичних та релігійних традицій, допомагають людині усвідомити себе не тільки представником певної країни й регіону, а й громадянином Європи та світу. Усе це сприяє розвитку у молодого покоління тих важливих навичок, без яких неможливий розвиток демократичних суспільств на сучасному етапі.

Важливість, яку надає Рада Європи історичній освіті, знайшла своє відображення в Рекомендації по історичній освіті, прийнятій Парламентською Асамблеєю Ради Європи у 1996 р. і Рекомендації з питань викладання історії у ХХІ столітті в Європі, прийнятій на засіданні Комітету міністрів у жовтні 2001 р. Обидві Рекомендації відобразили ті зміни, які відбулися в Європі в 1990-х рр.

У першій Рекомендації підкреслювалося, що історична освіта повинна бути вільною від

політичного та ідеологічного впливів; політики, маючи свої погляди на історію, не повинні використовувати її як інструмент для маніпуляцій; що історія є одним з основних джерел одержання знань про національну приналежність, і водночас вона повинна бути також джерелом знань про культурну багатоманітність.

Друга Рекомендація з питань викладання історії в Європі у XXI ст. підкреслювала важливість викладання історії як джерела транслявання розуміння суті фактора різноманітності культур; усвідомлення цінності цього багатоманіття; набуття таких навичок, як повага до іншості й уміння спілкуватися на основі діалогових форм; розуміння таких цінностей, як взаємоповага і толерантність [2].

Систематичне співробітництво України та Російської Федерації з Радою Європи у сфері реформування історичної освіти розпочалося у 1996 р. у межах програми «Нова ініціатива Генерального секретаря», більшість заходів якої були розроблені для пострадянських країн [3, с. 5]. За період 1996-1998 рр. в Україні було проведено 6 семінарів, у Російській Федерації – 7 [4]. У цей період семінари Ради Європи, до яких залучалися Російська Федерація та Україна, стосувалися визначення пріоритетних питань, які планувалося детальніше розглянути на наступних семінарах [3, с. 14, 37].

5-6 листопада 2002 р. у Дніпропетровську проведено міжнародний семінар «Розробка і впровадження освітнього стандарту з історії в Україні: європейський вимір», у якому взяли участь близько 40 провідних вітчизняних та зарубіжних фахівців-істориків. Цей захід став черговим кроком у розвиткові співпраці України і Ради Європи в галузі вивчення історії та інших предметів суспільно-гуманітарного спрямування. Учасники семінару ознайомилися з досвідом розробки стандартів з історичної освіти в Україні, Великобританії, Польщі та Угорщині. Пропозиції семінару використані при розробці Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, який був затверджений Кабінетом Міністрів України 23 листопада 2011 р. [5].

28 лютого – 1 березня 2003 р. у Львові відбувся міжнародний семінар «Нові підходи до вивчення історії XX століття», організований спільно Радою Європи й Міністерством освіти і науки України. У ньому брали участь провідні українські вчені, методисти, учителі, експерти Ради Європи. Учасники семінару розглянули проблеми критеріїв якісного підручника, здатного задовольнити якомога ширшу аудиторію користувачів. Загальний інтерес викликали доповіді, присвячені використанню при вивченні історії в основній та старшій профільній школі нових інформаційних технологій, які, безперечно, мають значний потенціал для оптимізації процесу вивчення історії [6].

17 квітня 2012 р. в Ужгороді в рамках міжнародного семінару «Ефективні програми для ефективного викладання історії в полікультурному середовищі у XXI столітті» продовжилося громадське обговорення проекту навчальних програм з історії України та всесвітньої історії для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Учасники форуму обговорили пріоритетні напрями розвитку європейської освіти через побудову спільного європейського освітнього простору. На історичну освіту покладено завдання «стирати» образ ворога, що складався століттями, і формувати нові добросусідські відносини [7].

За 10 років (1996-2005 рр.) у Російській Федерації проведено спільно з Радою Європи одинадцять семінарів, на яких обговорювалися питання підготовки, видання та використання підручників і засобів навчання з історії; десять семінарів з питань підготовки та підвищення кваліфікації вчителів історії. У 2001-2002 рр. проведено серію семінарів на Північному Кавказі, на яких обговорювалося застосування принципу мультикультуризму в освітній політиці регіону, упродовж наступних років освітні семінари проходили у різних регіонах Російської Федерації [8].

Спільним для України і Російської Федерації є те, що у співпраці з ними Рада Європи послідовно впроваджує один з основних підходів, згідно з яким при визначенні місця проведення заходів перевага надається не столицям, а периферійним містам, які дуже часто мають давніші культурно-історичні традиції. Так, у Російській Федерації спільні з Радою Європи заходи проводилися в Санкт-Петербурзі, у Центральній Росії, Поволжі, на Уралі,

Північному Кавказі і Далекому Сході [9]. Такий підхід покликаний зробити відкритим доступ до інформації щодо проведених заходів та залучити до них максимально можливу кількість учасників із різних регіонів. Учителі обох країн уключені до міжнародної організації вчителів історії Євроклію.

У співробітництві Ради Європи з Україною з проблем історичної освіти однією з пріоритетних обрана тема історії ХХ ст. У зв'язку з інтеграцією історії України до європейської та світової історії виникла необхідність ознайомлення з новими підходами зарубіжних істориків до проблем історії ХХ ст.

Для Російської Федерації найактуальнішими є питання викладання історії у полікультурних суспільствах: значна кількість проведених семінарів присвячена питанням міжкультурного діалогу, ідеї культурної різноманітності у викладанні історії, змісту та методів історичної освіти в полікультурних суспільствах. Разом із тим, судячи з тематики семінарів, проведених в обох країнах, є питання, що актуальні і для України, і для Російської Федерації, – це вдосконалення системи підготовки вчителів історії, зміст навчальних програм з історії, підготовка підручників з історії для середньої школи [10, с. 5].

Проблематично складаються відносини з двостороннього співробітництва України і Російської Федерації в галузі історичної освіти, незважаючи на те що обидві держави визнають основні принципи і підходи Ради Європи у цій сфері. В історичній науці і освіті обох країн поки що не вдається уникнути політизації, насамперед, драматичних сторінок спільної історії, ведеться своєрідна «війна історій». Зважаючи на те що власні ідентифікації громадян, найбільш сталі образи власного народу та інших народів формуються в підлітковому віці, розробники шкільних курсів історії в Російській Федерації та Україні беруть на себе відповідальність за майбутнє співжиття та взаємопорозуміння двох сусідніх народів. Сучасній російській історіографії, що спирається на стару російську та офіційну радянську історіографію, у значній мірі важко прийняти концепцію незалежного розвитку українського народу, його самостійного державного існування в минулому. У цьому випадку довелося б відмовитися від багатьох постулатів: «єдності історичних доль» російського, білоруського і українського народів; історії давньоукраїнської Київської княжої держави як, начебто, початкового етапу історії Російської держави; «справедливих війн», які вела Росія з метою «збирання руських земель»; невизнання Голодомору 1933 року геноцидом українців тощо.

У свою чергу в сучасній українській історіографії та історичній освіті, як влучно відмітила українська дослідниця Н. Яковенко, відбулося перенесення центру ваги з класової боротьби на «боротьбу за національне визволення», що аж ніяк не порушило стилістики пропагандистсько-наступальних інтерпретацій, на які спиралася радянська наука, реалізуючи виховну функцію історії [11]. У шкільних підручниках з історії формується образ зовнішнього підступного ворога (татарина, поляка, росіянина), який перешкоджає рухові до поставленої мети – створення власної держави (у радянському варіанті історії – «класовий ворог», «соціальне звільнення»).

Останнім часом удалося активізувати співпрацю українських і російських учених-істориків та методистів щодо погодження змістів історичної освіти. У 2010 р. міністри освіти Російської Федерації та України А. Фурсенко і Д. Табачник домовилися про підготовку спільного для обох країн підручника з історії для вчителів. Робочу групу очолили директор Інституту загальної історії РАН академік О. Чубар'ян та директор Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України О. Удод. Виходячи з розуміння того, що створити спільний українсько-російський підручник з історії нереально (спроби навіть європейських держав, зокрема Франції та Німеччини, створити компромісний варіант історії не увінчалися успіхом), комісія прийняла рішення підготувати методичний посібник для вчителів.

У вересні 2012 р. презентовано перший спільний доробок українських і російських істориків – методичний посібник для вчителів (можливо, і для старшокласників). Книга складається із чотирьох розділів-модулів: «Культура Давньої Русі», «Російське дворянство і українська шляхта в повсякденні й соціально-політичному житті XV-XVII ст.», «Повсякдення радянської людини у другій половині ХХ століття», «Значення Києво-Могилянської академії у

розвитку української та російської освіти». З посібника вилучено всі події, здатні викликати хоч якісь розбіжності, – у ньому немає ні Богдана Хмельницького, ні Івана Мазепи, ні ОУН-УПА. Книжка стала результатом двохрічних спроб виробити спільний погляд на історію України та Російської Федерації. Найдискусійніші моменти планується описати в наступному випуску видання [12].

Таким чином, можна сподіватися, що це буде перший успішний крок двох держав із виконання рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи щодо здійснення претворень у галузі історичної освіти. Міжнародна спільнота, поважаючи конституційні структури держав-членів, внутрішню ситуацію і систему освіти кожної держави-члена Ради Європи, вважає зокрема, що до програм з історії доцільно включити «європейський вимір» з тим, щоб сформувати в учнів європейську свідомість, яка буде відкритою для решти світу; що програма з історії повинна спрямовуватися на розвиток в учнів старших класів умінь критично мислити, уміти протистояти маніпуляціям; необхідні обмеження упереджень та стереотипів через висвітлення в шкільних програмах позитивного взаємного впливу між різними країнами, релігіями та науковими школами в процесі розвитку Європи; потрібне критичне вивчення зловживань історією: заперечення очевидних історичних фактів, фальсифікації, замовчування чи «привласнення» фактів з ідеологічною метою; важливе вивчення суперечливих проблем через звертання уваги на різні факти, думки та погляди [13].

Україні, думається, слід детальніше вивчити досвід Російської Федерації щодо структурування змісту шкільного курсу історії. В основній школі Російської Федерації обов'язковий мінімум історичної освіти сформований традиційно, у єдиній лінійній системі (у 5-9 класах вивчається історія Росії та всесвітня історія від найдавніших часів – до початку XXI ст.), вивчаються ключові події російської і всесвітньої історії, водночас посилюється загальноосвітня, світоглядна і загальнокультурна спрямованість та долається надмірна деталізація навчального матеріалу.

Особливістю змісту історичної освіти в старшій школі є перехід від здебільшого вивчення фактів до їх осмислення та аналізу (у 10 класі розглядається історія Росії і світу з найдавніших часів до кінця XIX ст., в 11 класі – історія Росії і світу у XX ст.). На цьому рівні вивчаються історичні процеси і явища, що характеризують цілісність і системність російської і всесвітньої історії, підкреслюють історичну зумовленість сучасних суспільних інститутів, норм і мотивів людської поведінки [14].

Такий підхід до вивчення історії в середній школі створює умови для ефективнішого засвоєння систематизованих знань про історію людства; удосконалення умінь і навичок пошуку, систематизації й комплексного аналізу історичної інформації; формування критичного мислення, умінь визначати власну позицію щодо реальності, співставляти різні версії та оцінки історичних подій, явищ, осіб; закріплення умінь визначати власне ставлення до дискусійних проблем. В Україні ж питання лінійного чи концентричного підходів щодо формування змісту шкільного курсу історії поки що зупинилося на рівні дискусій методистів, учених, учителів.

Актуальною в історичній освіті обох країн є проблема реалізації принципу полікультурності. У Російській Федерації її намагаються частково вирішити за рахунок оптимального співвідношення федерального компонента (не менше 75%), регіонального (національно-регіонального) та компонента навчального закладу [14]. В Україні зміст шкільних підручників з історії є етноцентричним, що можна пояснити пошуком Українською державою власної історії, окремішньої ідентичності, необхідністю формування національної свідомості як чинників становлення власної держави. Проте в ситуації, коли політики намагаються розділити Україну, використовуючи історично зумовлені регіональні відмінності, коли через власну матеріальну неспроможність чи традиційну упередженість громадяни України мало мандрують своєю країною, саме шкільний курс історії через розширення, а то й уключення в нього відомостей про історію, культуру, побут народів, які населяють сучасну Україну, сприятиме формуванню інтегрованої політичної культури українського суспільства, усвідомленню представниками різних народів і етносів частинами єдиного народу України, європейського та світового співтовариства, цікавого в його багатоманітності, вихованню толерантності, поваги

до людини як носія унікального культурного та духовного коду.

Висновки. Можна сподіватися, що спільними зусиллями учасників міжнародної співпраці в галузі історичної освіти, через урахування досвіду та національних особливостей кожного із суб'єктів цього співробітництва вдасться зрештою створити таку модель історичної освіти, яка допомогла б молодій людині набути тих якостей, які необхідні для життя в плюралістичному демократичному суспільстві: толерантності, дотримання прав людини, поваги до правди, уміння співчувати, критично мислити, опиратися зазубонам, розпізнавати спотворення фактів та пропаганду, мати визначену громадянську позицію і відповідальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Європейська культурна конвенція 1954 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon1.radhtta.gov.ua/>.
2. Рекомендація Rec (2001) 15 Про викладання історії у ХХІ столітті в Європі (Ухвалена Комітетом міністрів 31 жовтня 2001 року на 771-му засіданні заступників міністрів) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/>.
3. Новая инициатива Генерального секретаря. Реформа исторического образования и подготовка новых учебников по истории. – Страсбург, 1999. – 90 с.
4. Захарова Н. С. Реформування історичної освіти в Україні та Російській Федерації у контексті співробітництва з Радою Європи (спроба порівняльного аналізу) / Н. С. Захарова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/>.
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти від 23 листопада 2011 р. № 1392» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/>.
6. Співробітництво Міністерства освіти і науки України з Радою Європи в рамках Спільної програми співробітництва між Європейською Комісією та Радою Європи щодо зміцнення демократичної стабільності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/>.
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/>.
8. Историческое образование в Европе: 10 лет сотрудничества между Российской Федерацией и Советом Европы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rudocs.exdat.com/>.
9. Бурятские учителя и Совет Европы: продуктивное сотрудничество [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://upr.1september.ru/>.
10. Историческое образование в Европе: 10 лет сотрудничества между Советом Европы и Российской Федерацией. – Страсбург, 2006. – 136 с.
11. Яковенко Н. Образ сусіда в наших підручниках з історії / Наталія Яковенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/>
12. Спільний підручник з історії готовий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.istpravda.com.ua/>.
13. Цілі діяльності Ради Європи у галузі викладання історії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.istoryk.at.ua/>.
14. Государственный стандарт общего образования: общие положения, назначение, структура [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rudocs.exdat.com/>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дем'яненко Віра Миколаївна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди».

Надійшла до друку 15.02.2013 р.